

СИСТЕМНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ АНГЛОМОВНОЇ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ

У статті розглянуто системні характеристики соціологічної терміносистеми на матеріалі соціологічних термінів англійської мови. У межах соціологічної терміносистеми англійської мови виокремлено та проаналізовано такі види парадигматичних зв'язків як мережні, партонімічні, фреймові, гіперо-гіпонімічні, синонімічні, антонімічні, циклічні, ланцюгові, парадигмальні відношення та відношення контрастивних множинностей. Розглянуто проблему розмежування зазначених зв'язків та окреслено шляхи її вирішення.

Термінологія тісно пов'язана з певною сферою знань, поняття якої вона позначає. І, оскільки поняття певної науки складають систему, відповідно терміни, що їх позначають, також пов'язані між собою певними логічними відношеннями. Будь-який термін є частиною термінологічної системи, що відображає понятійну модель відповідної науки. Подібні системи відображають відношення між поняттями певної науки і термін набуває свого статусу за умови, що учасники комунікації усвідомлюють його місце у цій галузі наук. Необхідність врахування цієї особливості термінологічних систем під час дослідження семантики термінів обумовлюється тим, що значення будь-якого терміну залежить від його семантичного оточення – термінологічних одиниць, пов'язаних з ними у межах спільної термінологічної системи і поза її кордонами, залежить від характеру цих відношень і від дистрибуції понятійного поля між цими термінами. Отже, **актуальність дослідження** визначається необхідністю аналізу системних характеристик соціологічної терміносистеми на матеріалі соціологічних термінів англійської мови, а саме: вивчення характеру зв'язків між термінами і термінологічними угрупованнями з огляду на постійну взаємодію внутрішньо- та зовнішньосистемних чинників розвитку у межах зазначеної терміносистеми. Відповідно, **метою роботи** є визначення та класифікація типів зв'язків між одиницями системи соціологічних термінів.

Ця залежність проявляється в самих визначеннях термінів, оскільки вказівка на місце терміну у відповідній понятійній системі є одним із найважливіших критеріїв наукового характеру дефініції на відміну від тлумачення слів у загальномовних словниках нетермінологічного характеру.

"Головним завданням термінологічної дефініції є визначення і чітка вказівка на місце певного поняття у загальній системі наукових понять" [1: 59].

У термінологічному визначенні має бути присутньою вказівка на місце позначуваного поняття в системі понять певної науки, на те, до якого класу явищ воно належить, чим відрізняється від інших понять того ж класу і за якими параметрам здійснюється зіставлення.

Наприклад, термін *cluster analysis* визначається як "a multivariate statistical technique, used in the social sciences to divide a heterogeneous sample into a number of smaller, more homogeneous clusters, based on their similarity on a number of variables" [2: 73]. Це визначення можна умовно розділити на дві частини: перша частина – "a multivariate statistical technique" – визначає рід, клас явищ, до якого відноситься це поняття, а друга частина – "used in the social sciences to divide a heterogeneous sample into a number of smaller, more homogeneous clusters, based on their similarity on a number of variables" – вказує на те, чим це поняття відрізняється від інших понять того ж класу.

Відповідно, термін *game theory* визначається як "a powerful mathematical tool for modeling conflict and cooperation that originated with von Neumann and Morgenstern's (1944) seminal work" [3: 1822]. Спочатку визначається співвіднесеність поняття до загальної категорії схожих явищ – "a powerful mathematical tool", а потім визначаються риси, що відрізняють його від інших – "for modeling conflict and cooperation". Фрагмент "that originated with von Neumann and Morgenstern's (1944) seminal work" надає детальну інформацію про автора і час появи терміну.

У деяких словниках окрім традиційного визначення, що складається з однієї пропозиції, приводяться більш детальні роз'яснення та приклади. Приміром, термін *feminisation of labour* визначається таким чином [4: 105]: "the process in which certain jobs or sectors of employment (especially ones previously monopolised by men) come to be dominated by women. An example would be clerical work, which is so called because it was once the preserve of ordained clergymen or 'clerks' before being taken over by laymen". Таким чином, тлумачення терміну містить не лише вказівку на родо-видові ознаки поняття ("the process in which certain jobs or sectors of employment (especially ones previously monopolised by men) come to be dominated by women"), але й уточнення ("especially ones previously monopolised by men") та приклад ("An example would be clerical work, which is so called because it was once the preserve of ordained clergymen or 'clerks' before being taken over by laymen").

Варто зазначити, що не всі словники соціологічних термінів дотримуються зазначеного принципу побудови словникової статті, деякі з них замінюють чітке термінологічне визначення звичайним описовим тлумаченням, що не відображає системного характеру термінології. Крім того, більшість з них не є термінологічними у тому сенсі, що містять разом з власне термінами, номенклатурні одиниці, власні назви і жаргонізми. Автори подібних словників прагнуть не до наукової точності, а до того, щоб їх роботи були цікавими для ширшого кола читачів. Вищенаведені вимоги до визначення терміну дозволяють виявити коло найбільш авторитетних джерел для використання у нашому дослідженні.

Отже, видається можливим визначити головні характеристики терміносистем: ієрархічна структура, заснована на родо-видовій ієрархії; однозначність і унікальність значень її складових; домінування певних структурних моделей; антонімічний характер термінів об'єднаних однією родовою ознакою.

Останнім часом спостерігається тенденція до дослідження термінологічних мовних систем у динаміці без протиставлення у діахронічному аспекті їх існування структурним характеристикам цих одиниць [5-8]. Тому, під час дослідження словотвірних, семантичних, структурних, функціональних та інших характеристик соціологічних термінів необхідно, передусім, репрезентувати соціологічну термінологію як систему.

Враховуючи родо-видовий принцип ієрархії термінологічних систем для дослідження соціологічної термінології з точки зору її системності необхідно, передусім, виявити найзагальніші, істотні категорії та поняття соціології. Так, найзагальнішими семантичними категоріями соціологічної терміносистеми є:

- 1) суб'єкти соціології;
- 2) соціологічні процеси і дії контрольовані суб'єктами;
- 3) абстрактні поняття;
- 4) матеріальні об'єкти.

Зазначені категорії є найзагальнішими і всеосяжними і знаходяться на вищому, узагальненому рівні класифікації термінів в системі соціології. Вони є родовими по відношенню до конкретніших термінів, які, у свою чергу, діляться за певною ознакою на ще більш конкретні найменування соціологічних понять. Подібне розщеплення семантичних понять значною мірою залежить від обсягу родового терміну, а також від ступеня вивчення певного явища на конкретному етапі розвитку науки.

Крім того, в термінологічній системі соціології можна виокремити декілька семантичних полів або тематичних зон, що відповідають різним розділам соціології. Найбільш великими за обсягом є семантичні поля *суспільство, соціальна група, соціальний інститут, соціальні стосунки, родина, особистість*, а також тематичні зони, що відповідають сферам соціальної діяльності та різновидам соціальних груп, наприклад, *соціологія родини, молоді, керування, праці, бізнесу, музики, гумору, міжнародних відносин, реклами, масової комунікації, політики, культури, медицини, міста, села, організації, освіти, юридична соціологія, соціологія мережі Інтернет* тощо.

Приналежність терміну до певної категорії можна простежити через його морфологічну або лексичну форму. З огляду на морфологічну будову, категоріальна принадлежність терміну може виражатися *афіксально* (наприклад, суфіксом *-ism* що означає певну ідеологію, позицію, лад або дискримінацію за певною ознакою; суфіксом *-isation*, що означає розвиток за певною моделлю тощо). На видову співвіднесеність терміну вказує коренева морфема: *feminism, terrorism, agism, individualism, alcoholism, separatism, fragmentation, globalization, coeducation, Islamization, feminization, socialization, detraditionalization, sensitivity, inequality, homosexuality, employability, institutionalization*.

Крім того, аналіз однокорених термінів дозволяє виявити досить широке коло одиниць, що належать до одного семантичного простору, до однієї сфери дослідження в соціології, і встановити, які дії або явища безпосередньо пов'язані з цим терміном. Досить великою кількістю похідних однокорених термінологічних лексем характеризуються базові поняття соціології. Так, наприклад, продуктивним в аспекті словотворення у соціологічній терміносистемі є термін-основа **human**: *humanism, humanistic, humanist, posthuman, posthumanism, humanitarian, dehumanization, humanity, transhumanism, nonhuman*.

Термін *human* та його деривативи беруть участь в утворенні великої кількості складних термінів і термінологічних словосполучень: *human-animal interaction, human-computer interface, humanity-nature relationship, human-nonhuman interaction, posthuman consumption, human rights, human development index, human society, human rights discourse, human resource management, human relations, Religion of Humanity, human embodiment, human action, non human animals, Marxist humanism, non human elements, human agency principle, humanitarian intervention, International Lesbian and Gay Human Rights Commission, immigrant human capital investment, materialist humanism, humanist sociology, humanist atheism, humanae vitae, human rights watch, human rights movements, human rights violations, human non human interaction, human reproduction, Human Relations School, human needs, Human Growth Foundation, human genome, human dignity, human capital perspective, dehumanizing effect, human capital, Association for Humanist Sociology, African Charter on Human and Peoples'.*

Приналежність понять до однієї категорії простежується і на лексичному рівні. Поняття, що виражаються у вигляді усталених термінологічних словосполучень, можна співвіднести з конкретною

категорією за однією з лексем, що їх складають. Спільну для термінологічних сполучень лексему можна визначити як інтегральну, а інші – як диференційні, за допомогою яких встановлюються відмінності між терміносполученнями однієї тематичної групи. Наприклад, для нижченаведених соціологічних термінів *society* є родовою (інтегральною) лексемою, а всі інші – видовими (диференційними): *civil society, risk society, Bedouin society, capitalist society, information society, network society, post industrial society, classless society, plural society, color blind society, organic society, bureaucratic society, disciplinary society, post hierarchical society, just society, leisure society, consumer society, one dimensional society, mass society, metaphysical society, positive society, post panoptic society, mechanical society*.

Варто зазначити, що родова (інтегральна) термінологічна одиниця може реалізовуватися у вигляді усталеного сполучення слів або терміносполучення. Отже, терміносполучення *human rights* є інтегральним для низки видових термінів, об'єднаних в тематичне мікрополе: *human rights approach, human rights activism, human rights implementation, human rights perspective, European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights, human rights protocols, human rights violations, human rights movements, human rights norms, universal human rights, human rights abuses, human rights discourse* тощо.

Категоріальна приналежність терміна, може проявлятися в плані їх виразу морфологічно і лексично. Так, морфологічний спосіб вираження антонімічних відношень полягає у використанні афіксів (як правило, префіксів), що мають негативне значення *equality – inequality, centralisation – decentralisation, marital – nonmarital*) або пари афіксів з протилежним один одному значенням (*unilateralism – bilateralism, prosocial – antisocial, social heterogeneity – social homogeneity*).

У випадку лексичного способу вираження антонімічних відношень протилежні значення мають слова, що є частинами двох протиставлених складених термінів (*social identity – social diversity, lowbrow culture – highbrow culture, cultural assimilation – cultural segregation*).

Головною ознакою будь-якої терміносистеми є системність, що реалізується у наявності парадигматичних зв'язків між членами певного системного утворення. Серед парадигматичних зв'язків виокремлюють наступні [9; 10: 222-223; 11]:

– відношення **контрастивних множинностей** [9] чи відношення між членами **дворядних** лексико-семантичних груп у термінології В. В. Левицького [10: 285]. Оскільки такі групи складаються з двох протилежних синонімічних рядів, системні відношення між членами подібних угруповань мають одночасно синонімічний і антонімічний характер. Наприклад, терміни *individualism* та *collectivism* є семантичними синонімами до пари *capitalism* та *communism*. Синонімічний ряд з термінологічною домінантою *inequality* реалізується термінами *social difference, social discrimination, social distinction, social diversity, social heterogeneity* і протиставляється синонімічному ряду з домінантою *equality*: *social harmony, social identity, social similarity, social homogeneity, social unity*. Поняття елітарної та масової культури вербалізуються соціологічними термінами, що входять до складу протиставлених синонімічних рядів *high culture, elite culture, highbrow culture* та *popular culture, mass culture, lowbrow culture*.

– власне **парадигматичні** (або парадигмальні) відношення (від *парадигма* у термінології Ч. Філмора). Такі відношення спостерігаються в групах слів, що мають спільну семантичну ознаку, але різняться між собою іншими ознаками, кожна з яких бере участь у розмежуванні більш ніж однієї пари слів. Відношення (гендерне) між одиницями *male* і *female* є парадигматичним, оскільки ці одиниці беруть участь у розрізненні таких соціологічних термінів як *femininity* та *masculinity, gay* та *lesbian, father* та *mother, nephew* та *niece, husband* та *wife* тощо;

– **мережні** відношення. Групи мовних одиниць, побудованих за принципом мережі, формуються на основі декількох простих відношень. Наприклад, мережа спорідненості складається з таких відношень як *marital status (husband, wife, married, divorced, widower* тощо), *parenthood (father, mother, grandfather, grandmother* тощо), *being younger (older) than...* (*parents, children, grandfather, great grandmother, son, daughter* тощо) тощо;

– **партонімичні** відношення об'єднують мовні одиниці у групи за принципом **частина – ціле**: *ніготь, палець, зап'яток, рука*. Наприклад, у відношеннях партонімії перебувають терміни *family member, family, local community, society*;

– **фреймові** відношення будуються на основі концептуальної схеми поняття, прототипової ситуації. Наприклад, семантичне поле *торгівля* можна спрощено відобразити низкою зв'язків: ХТО (продавець), ЩО РОБИТЬ (продає), ЩО (товар), ЗА ЩО (гроші), КОМУ (покупець), ДЕ (магазин, ринок) тощо (і у зворотному напрямку – від покупця до продавця). Прикладом фреймового семантичного поля може служити угруповання термінологічних одиниць, об'єднаних ключовою термінолексемою *education*, що розщеплюються на дві сублексеми *breeding* та *training*, які відповідають українським термінам *виховання* і *навчання*. Семантичне поле *breeding* розгортається у фрейм, який можна скорочено зобразити таким чином: ХТО-суб'єкт (*educator*, що конкретизується окремими термінами *dry nurse, babysitter, childminder, kindergarten teacher; kindergart(e)ner, instructor, tutor, governess, teacher, mentor, preceptor, parents, father, single mother, stepparents* тощо), ЩО РОБИТЬ (*educate: bring up, foster, cultivate, discipline, instruct, nourish, rear*), КОГО-об'єкт (*educatee: child, foster child, pupil, foster-son; fosterling; nursing*,

alumnus, nursling тощо), ЩО-предмет (*personality: affection, amiability, tenacity, gregariousness, generosity, politeness, responsibility, deference* тощо). Наведена фреймова схема є досить умовною та скороченою. Повне й всебічне фреймове угруповання має вкривати увесь фрагмент *breeding* (враховуючи умови, обставини, засоби, мету тощо (КОЛИ, ЯК ДОВГО, ЗА ЯКИХ УМОВ, У ЯКІЙ ФОРМІ, ЯКИМИ ЗАСОБАМИ, З ЯКОЮ МЕТОЮ), який є складовою більшої підсистеми *education* у межах терміносистеми *sociology*. Крім того, оскільки процес виховання характеризується активною взаємодією учасників, варто враховувати міжсуб'єктний зворотній зв'язок під час побудови зазначеного семантичного поля.

– **гіперо-гіпонімічні** відношення будуються на основі видо-родових зв'язків: *social mobility* є гіперонімом, родовим поняттям до термінів, що конкретизують соціальну мобільність: *occupational mobility, labour mobility, career mobility, skills mobility, horizontal mobility, contest mobility, sponsored mobility*. Родовий термін *discrimination* конкретизується у низці суміжних видових термінів-когіпонімів: *racism, sexism, apartheid, chauvinism, nationalism, gay bashing, affirmative action*;

– **синонімічні** відношення формуються на основі зближення значень одиниць поля: *world-system theory, world-systems analysis; chauvinism, jingoism, bellicism, nationalism; altruism, humanitarianism, philanthropy, volunteering; compulsion, coercion, pressure, bullying, intimidation; scapegoating, victimization; sexual harassment, sexual abuse, sexual violence, sexual rape; addiction, dependency, extramarital sex, adultery, infidelity; aggression, hostility, antagonism, antipathy, alcoholism, alcohol abuse*;

– **антонімічні** відношення утворюються на основі протиставлення значень одиниць поля. *nature :: nurture, alienation :: social integration, highbrow :: lowbrow, conformist :: nonconformist, gay parents :: lesbian parents, fidelity :: infidelity, cultural assimilation :: cultural segregation, colonization :: decolonization, industrialization :: deindustrialization, democracy :: authoritarianism, autonomy :: dependency, autocratic regime :: civil society*;

– **циклічні** відношення між одиницями пов'язані циклічними зв'язками та відображають цикли природного й штучного характеру, наприклад, *morning-afternoon-evening-night*. Прикладом циклічних зв'язків, що реалізуються в терміносистемі соціології, можуть служити одиниці, в яких відображається повний цикл (*conflict – reconciliation, social stability – social instability*) та одиниці, якими позначаються фази перерваного циклу (наприклад: *life cycle: birth, infancy, childhood, adolescence, adulthood, midlife, old age, death*);

– **ланцюгові** відношення характеризуються ранговими, ієрархічними зв'язками, наприклад, *private-sergeant-lieutenant-captain-major-colonel*. У соціологічній терміносистемі ланцюгові відношення можна проілюструвати термінами *great grandchildren-grandchildren-children-parents-grandparents-great grandparents* та *lower class (working class), middle class, upper class*.

Варто зазначити, що, незважаючи на близькість понять *мережа* та *фрейм*, вони не є тотожними, принаймні у межах теорії семантичного поля. Мережа є системою простих відношень, а фрейм характеризується ускладненими та багаторівневими зв'язками і може містити у своєму складі інші вищезазначені тематичні угруповання (тобто до фрейму можуть бути включені, наприклад, декілька мережевих лексичних угруповань).

Розробка та моделювання системи соціологічних термінів дозволяє встановити принципи розвитку їх семантики і виявити кореляцію між процесом еволюції понять соціології та відповідною зміною соціологічних термінів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Terminology : theory and method / [edited by O. Akhmanova and G. Agapova]. – М. : Moscow State University, 1974. – 205 p.
2. The Cambridge Dictionary of Sociology / [ed. by Bryan Turner]. – Cambridge : Cambridge University Press, 2006. – 688 p.
3. The Blackwell Encyclopedia of Sociology / [ed. by George Ritzer]. – Oxford : Blackwell, 2007. – 5658 p.
4. The Sage Dictionary of Sociology / [ed. by S. Bruce and S. Yearley]. – London : Sage, 2006. – 328 p.
5. Д'яков А. С. Основи термінотворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / Д'яков А. С. , Кияк Т. Р., Куделько З. Б. – Київ : Видавничий дім "KM Academia", 2000. – 217 с.
6. Кияк Т. Р. Мови для спеціальних цілей як об'єкт лінгвістики / Т. Р. Кияк // Науковий вісник Чернівецького університету : [збірник наукових праць]. – Вип. 441-443 : Германська філологія. – Чернівці : ЧНУ, 2009. – С. 33–36.
7. Суперанская А. В. Общая терминология : Вопросы теории / Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. – [3-е изд., стереотипное]. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 248 с.
8. Татаринев В. А. Теория терминоведения. – Т. 1. Теория термина : История и современное состояние / В. А. Татаринев. – М. : Московский лицей, 1996. – 311 с.
9. Филлмор Ч. Основные проблемы лексической семантики / Ч. Филлмор ; [сост. В. А. Звегинцев] // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 12 : Прикладная лингвистика. – М. : Радуга, 1983. – С. 74–122.
10. Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий. – Винница : НОВА КНИГА, 2006. – 512 с.
11. Харитончик З. А. Лексикология современного английского языка : [учебное пособие для студентов институтов и факультетов иностранных языков] / З. А. Харитончик. – Минск : Высшая школа, 1992. – 229 с.

REFERENCES (TRASLATED & TRANSLITERATED)

1. Terminology : theory and method [edited by O. Akhmanova and G. Agapova]. – M. : Moscow State University, 1974. – 205 p.
2. The Cambridge Dictionary of Sociology / [ed. by Bryan Turner]. – Cambridge : Cambridge University Press, 2006. – 688 p.
3. The Blackwell Encyclopedia of Sociology / [ed. by George Ritzer]. – Oxford : Blackwell, 2007. – 5658 p.
4. The Sage Dictionary of Sociology / [ed. by S. Bruce and S. Yearley]. – London : Sage, 2006. – 328 p.
5. Dyakov A. S. Osnovy terminotvoreniya. Semantichni ta sotsiolingvistychni aspekty [The Introduction to the Terminology. Semantic and Sociolinguistic Aspects] / Dyakov A. S., Kyyak T. R., Kudelko Z. B. – Kyiv : Vydavnychyy dim "KM Academia", 2000. – 217 s.
6. Kyyak T. R. Movy dlya spetsialnykh tsiley yak ob'ekt lingvistyky [Languages for the Special Purposes as the Object of Linguistics] / T. R. Kyyak // Naukovyy visnyk Chernivets'kogo universytetu [The Scientific Journal of the Chernivtsi National University] : [zbirnyk naukovykh prats']. – Vyp. 441-443 : Germans'ka fililogia. – Chernivtsi : ChNU, 2009. – S. 33–36.
7. Superanskaia A. V. Obshchaya terminologiya : Voprosy teorii [General Terminology : The Questions of Theory] / Superanskaya A. V., Podol'skaya N. V., Vasylieva N. V. – [3 izd.]. – M. : Editorial URSS, 2004. – 248 s.
8. Tatarinov V. A. Teoriya terminovedeniya [Theory of Terminology] – T. 1. Teoriya termina : Istoriya i sovremennoye sostoyaniye / V. A. Tatarinov. – M. : Moskovskiy litsey, 1996. – 311 s.
9. Fillmor Ch. Osnovnye problemy leksicheskoy semantiki [The Main Problems of Lexical Semantics] / Ch. Fillmor ; [sost. V. A. Zvegintsev] // Novoe v zarubezhnoy lingvistike. Vyp. 12 : Prikladnaya lingvistika [New in the Foreign Language. Number 12 : the Applied Linguistics]. – M. : Raduga, 1983. – S. 74–122.
10. Levitskiy V. V. Semasiologiya [Semasiology] / V. V. Levitskiy. – Vinnytsya : NOVA KNYHA, 2006. – 512 s.
11. Kharitonchik Z. A. Leksikologiya sovremennogo angliyskogo yazyka [Lexicology of the Modern English Language] : [uchebnoe posobie dlia studentov institutov i fakultetov inostrannykh yazykov] / Z. A. Kharitonchik. – Minsk : Vyshcha shkola, 1992. – 229 s.

Матеріал надійшов до редакції 26.01. 2012 р.

Мусієнко О. І. Системные характеристики англоязычной социологической терминосистемы.

В статье рассмотрены системные характеристики социологической терминосистемы на материале социологических терминов английского языка. В пределах социологической терминосистемы английского языка выделены и проанализированы такие виды парадигматических связей как сетевые, партонимические, фреймовые, гиперо-гипонимические, синонимические, антонимические, циклические, цепные, парадигмальные отношения и отношение контрастивных множеств. Рассмотрена проблема разграничения указанных связей и намечены пути ее решения.

Musienko O. I. The Paradigmatic Characteristics of the English Sociological Term System.

The article deals with the system characteristics of the sociological terms in English. The paper identifies and provides a comprehensive analysis of the following types of paradigmatic relations as network, partonimic, frame-based, hyper-hyponymic, synonymic, antonymic, cyclic, chain, paradigmatic relations as well as those of contrastive sets. The problem concerning the relations determination and the ways of solving it have been considered.